

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	سلیمانی، جواد
عنوان و نام پدیدآور:	فلسفه تاریخ/جواد سلیمانی؛ [برای] پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۳۴ق. = ۱۳۹۲.
فروست:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ؛ ۱۷۱.
فروست اصلی:	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ ۱۳۹۳/۷۳/۱۳۷
فروست فرعی:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ ۲۹
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۶۷۵-۴
وضعیت فهرست نویسی:	فاپا
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۳ (فیفا).
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۲۷۵] - ۲۷۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع:	تاریخ -- فلسفه
شناسه افزوده:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۱۳۹۲ ف۸۱/س۸/د۱۶
رده بندی دیویی:	۹۰۱
شماره کتابشناسی ملی:	۳۱۱۷۱۱۶

فلسفه تاریخ

جواد سلیمانی

فلسفه تاریخ

مؤلف: جواد سلیمانی

چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۵ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: زلال کوثر ● قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۱۰۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵-۹
- قم، بلوار محمدامین، سهراب سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال شیرازی و قدس، نبش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۰۳. تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰
- مشهد، خیابان امام رضا علیه السلام، خیابان دانش شرقی، بین دانش ۱۵ و ۱۷. تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که تمام دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند، و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی و تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید.

بالندگی مراکز آموزشی، در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. هم‌چنین بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها موجب حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی است.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعة المصطفى ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب آموزشی را سرلوحه تلاش‌های خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفى ﷺ» با تقدیر و تشکر از مؤلف محترم و تمام عزیزانی که در تولید این اثر، همکاری و همفکری کرده‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفى ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافت‌مند و فخیم دانسته و از باب تا محراب کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولو العلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی و یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و

سربلندی مادی و معنوی باشند، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه‌الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و بر خطورت و فوریت حرکت فراگیر و بی‌وقفه همه توان‌مندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌فزا در این خصوص، تأکید ورزیده و پیشرفت این مهم را راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه‌المصطفی ص العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ص و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت ع جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ص نیز که مهمترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی ص است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن

افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی به ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای جواد سلیمانی و برای دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته تاریخ و تاریخ تشیع تهیه و تدوین شده‌است، درچارچوب همین اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تدوین و برای استفاده خوانندگان محترم تقدیم شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نمایم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نمایم.

فهرست

مقدمه مؤلف.....	۱۷
بخش نخست: مباحث مقدماتی	
درس ۱ و ۲: مباحث مقدماتی.....	۲۳
تعریف علم تاریخ.....	۲۳
انواع پژوهش در تاریخ.....	۲۶
۱. تاریخ نقلی.....	۲۶
۲. تاریخ تحلیلی.....	۲۹
۳. فلسفه علم تاریخ (<i>formal philosophy of history</i>).....	۳۱
۴. فلسفه نظری تاریخ (<i>speculative philosophy of history</i>).....	۳۲
تمایز فلسفه علم تاریخ با فلسفه نظری تاریخ.....	۳۵
محورهای تاریخ‌نگاری نقلی و تحلیلی.....	۳۶
۱. تاریخ کتبی و شفاهی.....	۳۶
۲. تاریخ سیاسی.....	۳۷
۳. تاریخ اجتماعی.....	۳۷
۴. تاریخ ترکیبی.....	۳۸
۵. تاریخ فرهنگ و تمدن.....	۳۹
۶. سیره‌نگاری.....	۴۰
۷. تاریخ عمومی و تقویمی.....	۴۰
۸. نسب‌نگاری.....	۴۱

۹. تاریخ‌نگاری محلی..... ۴۱
- معرفی چند اثر در فلسفه تاریخ..... ۴۲
۱. فلسفه تاریخ..... ۴۲
۲. تاریخ در ترازو..... ۴۲
۳. مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ..... ۴۳
۴. تاریخ چیست..... ۴۳
۵. سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن..... ۴۳
۶. آثار استاد شهید مطهری..... ۴۸
۷. جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن..... ۴۹
۸. قرآن و سنن الهی در اجتماع بشر..... ۵۰

بخش دوم: فلسفه علم تاریخ

- درس ۳ و ۴: علمیت تاریخ..... ۵۵
- تمایز علمیت و عینیت تاریخ..... ۵۵
- معانی علم..... ۵۵
۱. مطلق آگاهی (knowledge)..... ۵۶
۲. رشته علمی (discipline)..... ۵۶
۳. رشته علمی تجربی (science)..... ۵۶
- شرایط رشته علمی (discipline) بودن..... ۵۷
۱. داشتن موضوع بحث واحد..... ۵۷
۲. وحدت روش تحقیق..... ۵۷
۳. وجود نظم و انضباط درونی..... ۵۸
- آیا تاریخ، یک «رشته علمی» است؟..... ۵۹
۱. تبیین علمی و معلولی در علوم تجربی..... ۶۰
۲. تبیین علمی ویژه تاریخ..... ۶۱
- نقد و بررسی ادله منکران علمیت تاریخ..... ۶۵
۱. دلیل اول..... ۶۶
۲. دلیل دوم..... ۶۸
۳. دلیل سوم..... ۷۰
۴. دلیل چهارم..... ۷۲
۵. دلیل پنجم..... ۷۴

۷۵ ۶. دلیل ششم
۷۶ ۷. دلیل هفتم
۸۵ درس ۵ و ۶: عینیت تاریخ
۸۵ مقصود از عینیت تاریخ
۸۶ ارزیابی حقیقت‌نمایی تاریخ
۹۵ موانع نیل به عینیت مطلق
۹۵ ۱. ذهن‌گرایی
۹۶ ۲. تکیه ناروا بر ارزش‌ها
۹۷ ۳. کشف علت
۹۹ ۴. تاریخ‌نگاری درباری
۱۰۰ ۵. بیم ملامت‌گران
۱۰۰ تاریخ و ارزش‌ها
۱۰۵ پیش‌بینی در تاریخ
۱۰۵ ۱. تمایز پیش‌بینی و پیش‌گویی
۱۰۶ ۲. پیش‌بینی و پیش‌گویی در علوم تجربی
۱۰۷ ۳. طرح دیدگاه‌ها در باره پیش‌بینی در تاریخ
۱۰۹ ۴. نقد و بررسی دیدگاه‌ها درباره پیش‌بینی در تاریخ
	بخش سوم: فلسفه نظری تاریخ
۱۱۹ درس ۷ و ۸: قانونمندی تاریخ از منظر عقل
۱۲۰ مفهوم قانون
۱۲۱ انواع قانون
۱۲۱ ۱. انواع قانون حقیقی
۱۲۳ ۲. شروط لازم برای قانون حقیقی
۱۲۴ مفاهیم تصادف
۱۲۵ ۱. از بین رفتن علت ناقصه یا شرط پنهان
۱۲۵ ۲. برخورد دو سلسله از علت‌ها و معلول‌های مستقل
۱۲۵ ۳. تحقق امر غیر مقصود
۱۲۶ ۴. مقصود نبودن از سوی فاعل قریب
۱۲۷ ۵. انتساب به یک علت جزئی غیر مترقبه
۱۲۷ ۶. بطلان اصل علیت

- عدم ملازمه میان قانونمندی تاریخ و اصالت فلسفی آن..... ۱۲۸
- پیامدهای انکار قانون مشترک در جامعه و تاریخ..... ۱۲۹
- نظریه‌ها در باب قانونمندی یا تصادفی بودن تاریخ..... ۱۳۰
۱. نظریه نخست..... ۱۳۰
- الف) دلیل اول..... ۱۳۰
- ب) دلیل دوم..... ۱۳۵
- ج) دلیل سوم..... ۱۳۷
۲. نظریه دوم..... ۱۳۸
۳. نظریه سوم..... ۱۳۸
- بررسی نظریات..... ۱۳۹
- درس ۹ و ۱۰: قانونمندی تاریخ از منظر وحی..... ۱۴۳
- دلایل قانونمندی تاریخ در قرآن..... ۱۴۳
۱. آیات سنت..... ۱۴۴
۲. آیات عبرت..... ۱۴۷
۳. آیات «سیر در زمین»..... ۱۴۹
۴. آیات نشانه بودن سرگذشت اقوام..... ۱۵۱
- قوانین تاریخی و آزادی انسان..... ۱۵۴
۱. نظریات در باب نقش انسان در ساختن تاریخ..... ۱۵۴
- الف) نظریه جبرگرایانه..... ۱۵۴
- ب) نظریه آزادی محدود و کنترل شده..... ۱۶۰
- ج) نظریه اختیارگرایانه..... ۱۶۰
۲. نقد نظریه نخست و دوم..... ۱۶۳
۳. آزادی انسان در تاریخ از منظر قرآن..... ۱۶۴
- الف) انتخاب مسیر هدایت و گمراهی..... ۱۶۴
- ب) استفاده از بصیرت و آگاهی خویش..... ۱۶۵
- ج) انتخاب هدف و روش زندگی..... ۱۶۶
- د) آزادی گروه‌ها و امت‌ها در حرکت خویش..... ۱۶۷
- ه) کارنامه ویژه هر امت در قیامت..... ۱۶۹
- و) استقلال انسان در برابر جامعه و تاریخ..... ۱۶۹
- درس ۱۱ و ۱۲: عوامل محرک تاریخ..... ۱۷۵
- مفهوم عوامل محرک تاریخ..... ۱۷۵

۱۷۷	طرح دیدگاه‌ها
۱۷۷	۱. دیدگاه مکاتب بشری
۱۷۸	الف) تباهی قدرت
۱۷۹	ب) عامل عصیبت
۱۷۹	ج) مبارزه جناح‌های مرتجع و پیشرو
۱۸۰	د) عامل هجوم و دفاع
۱۸۱	هـ) جغرافیاگرایی
۱۸۱	و) عنصر زور و عوامل سیاسی
۱۸۱	ز) تکامل ابزار تولید
۱۸۲	ح) انباشت علم و دانش
۱۸۳	ط) قهرمانان و شخصیت‌ها
۱۸۴	ی) وحی و نبوت
۱۸۶	ک) اراده الهی
۱۸۸	۲. دیدگاه اسلام
۱۹۵	درس ۱۳ و ۱۴: سنت‌های الهی در تاریخ (۱)
۱۹۵	مقصود از سنت‌های الهی در تاریخ
۱۹۶	فایده شناخت سنت‌های الهی حاکم بر تاریخ
۱۹۷	انواع سنت‌های الهی
۱۹۸	سنت‌های عام الهی حاکم بر تاریخ
۱۹۸	الف) سنت هدایت توسط پیامبران
۲۰۱	ب) سنت تنگی و رنج برای پذیرش حق
۲۰۴	ج) سنت ابتلا
۲۰۷	د) سنت اجل جامعه‌ها
۲۰۹	هـ) سنت تقدیر معیشت
۲۱۳	و) سنت تفاوت‌ها
۲۱۴	ز) سنت تأثیر زیربنایی انسان در تغییرات اجتماعی
۲۱۶	ح) سنت امداد
۲۱۸	ط) سنت بقای امور مفید برای مردم
۲۱۹	ی) سنت مبارزه ملاً و مترفان (خوش‌گذرانان) با پیامبران
۲۲۳	ک) سنت امهال

۲۳۱	درس ۱۵ و ۱۶: سنت‌های الهی در تاریخ (۲).....
۲۳۱	سنت‌های خاص الهی حاکم بر حرکت تاریخ.....
۲۳۱	۱. سنت‌های مخصوص اهل حق.....
۲۳۱	الف) سنت ازدیاد نعمت در پرتو شکر.....
۲۳۴	ب) سنت هدایت گام‌به‌گام.....
۲۳۷	ج) سنت تأثیر ایمان و عمل صالح در رفاه اجتماعی.....
۲۳۹	د) سنت تحییب و تزیین ایمان و کراهت کفر.....
۲۴۰	ه) سنت غلبه مؤمنان بر کافران.....
۲۴۶	و) سنت فروپاشی اقتدار جوامع در اثر طرد پیامبران.....
۲۴۸	۲. سنت‌های مخصوص اهل باطل.....
۲۴۸	الف) سنت گمراهی گام‌به‌گام.....
۲۵۱	ب) سنت تزیین اعمال.....
۲۵۶	ج) سنت شکست از دشمنان.....
۲۵۸	د) سنت تسلط مجرمان و مترفان.....
۲۶۰	ه) سنت املا یا استدراج.....
۲۶۴	و) سنت عذاب استیصال.....
۲۷۵	کتاب‌نامه.....